

**IEDERE LES EEN TAALLES?
TAALVAARDIGHEID EN VAKONDERWIJS IN HET (V)MBO
DE STAND VAN ZAKEN IN THEORIE EN ONDERZOEK**

– verkorte weergave van het rapport –

**Ed Elbers
Langeveldinstituut
Faculteit Sociale Wetenschappen
Universiteit Utrecht**

**E.Elbers@uu.nl
April 2012**

1. Taalonderwijs in het beroepsonderwijs

Als reactie op de ervaringen met anderstalige en taalzwakke leerlingen werd er taalbeleid Nederlands ontwikkeld in scholen van voortgezet onderwijs en in het beroepsonderwijs. Daarbij speelt het taalgericht vakonderwijs een belangrijke rol, een onderwijsconcept waarin vakdocenten medeverantwoordelijk worden voor de taalontwikkeling van hun leerlingen. Volgens dit concept dienen vakdocenten in hun onderwijs rekening te houden met de taalvaardigheid van de leerlingen, taaldoelen te stellen en taaldidactische principes te hanteren. Tegelijkertijd zouden leraren Nederlands zich in hun onderwijs niet op algemene kennis en vaardigheden van het Nederlands moeten richten, maar vooral taalkennis moeten overdragen die nodig is in de vakken en beroepen. Er bestaat onder beleidsmakers en onderzoekers een hoge mate van consensus over het nut van de samenwerking tussen taal- en vakdocenten, maar over de vraag hoe ver die samenwerking moet gaan en of er nog plaats is voor zelfstandig onderwijs in het Nederlands zijn de meningen verdeeld. Deze overzichtstudie gaat over de effecten en mogelijkheden van taalgericht vakonderwijs en vakgericht taalonderwijs (ik gebruik de term geïntegreerd taal/vakonderwijs). Aan het eind van het rapport (en van deze Verkorte Weergave) doe ik aanbevelingen voor de vormgeving van taalonderwijs in het beroepsonderwijs.

Tot voor kort was in het middelbaar beroepsonderwijs een ontwikkeling zichtbaar waarin het onderwijs Nederlands opging in andere vakken. Het Nederlands had niet langer de positie van zelfstandig vak; taaldoelen en eindtermen voor het Nederlands werden geformuleerd als onderdeel van algemene maatschappelijke vorming en van de beroepskwalificaties. Het taalonderwijs werd in veel mbo-instellingen als onderdeel van het competentiegericht onderwijs aangeboden en was daardoor beperkt zichtbaar in de opleidingsprogramma's. Vanaf 2006 is er sprake van een trendbreuk, die een reactie is op de maatschappelijke ongerustheid over het dalende niveau van taalkennis van leerlingen. De Expertgroep Doorlopende Leerlijnen formuleerde in 2008 een referentiekader waarmee instellingen taal- en rekendoelen voor de verschillende opleidingen kunnen formuleren, waarmee ze het niveau van leerlingen kunnen toetsen en passende programma's ontwikkelen. De referentieniveaus voor taal en rekenen zijn inmiddels wettelijk vastgelegd voor de verschillende schooltypen en worden vanaf het schooljaar 2013/2014 centraal getoetst. De eisen voor taalkennis zijn niet langer uitsluitend vastgelegd als onderdeel van algemene vorming en de beroepskwalificaties. Dat betekent dat het vak Nederlands in het beroepsonderwijs weer helemaal terug is. Het is daarom zaak te bezien op welke wijze het taalonderwijs zou moeten worden vormgegeven en welke vormen van integratie van taalonderwijs en vakinhoudelijk onderwijs nuttig en verantwoord zijn en welke niet.

Ook in andere landen werden ideeën ontwikkeld en werd ervaring opgedaan met integratie van taal- en vakonderwijs en de samenwerking van taal- en vakdocenten. Er bestaat internationaal een variatie aan omschrijvingen en definities waarin het accent nu eens op het taalonderwijs wordt gelegd en dan weer op de ontwikkeling van vakinhoudelijke competenties. Er worden termen gebruikt als: content-based language instruction, content based instruction, task based language instruction, language sensitive subject teaching en 'language rich' content teaching. De varianten laten zich uitzetten op een continuüm met aan de ene kant vormen van vakgericht taalonderwijs en aan de andere kant taalgericht vakonderwijs; in het midden bevindt zich onderwijs waarin taal- en vakdoelen gelijktijdig worden benoemd. Ik heb mij bij het verzamelen van literatuur voor deze overzichtstudie niet bij voorbaat beperkt tot een bepaald type van geïntegreerd taal/vakonderwijs. In dit overzicht komen allerlei varianten aan bod.

De leidende vraag in deze overzichtstudie is: hoe effectief en bruikbaar is geïntegreerd taal/vakonderwijs? Bij het uitvoeren van mijn overzichtstudie heb ik mij vooral gericht op het beroepsonderwijs en op tweede-taalleerders. De resultaten vat ik samen onder vier rubrieken: (1) de effecten van grootschalige evaluatiestudies van geïntegreerd taal/vakonderwijs, (2) de ervaringen met de samenwerking tussen taaldocenten en vakinhoudelijke docenten, (3) de ontwikkelingen van het taalonderwijs aan tweede-taalleerders en (4) het onderzoek naar de samenhang tussen taal en vakinhoudelijke competenties.

2. De resultaten van de overzichtstudie

(1) De effectiviteit van het geïntegreerd taal/vakonderwijs voor de taalkennis van leerlingen. Grootschalige evaluatiestudies naar de effectiviteit van geïntegreerd taal/vakonderwijs zijn schaars. Ik heb tien studies bestudeerd. Sommige onderzoekers stelden het effect van geïntegreerd taal/vakonderwijs vast door te kijken naar de studieresultaten en de verdere studieloopbaan van de deelnemers. Andere onderzoekers evalueerden grootschalige programma's door de resultaten van geïntegreerd taal/vakonderwijs te vergelijken met een controlegroep van leerlingen die op reguliere wijze onderwijs kregen, dat wil zeggen in klassen waarin taalonderwijs zelfstandig werd aangeboden. De grootschalige evaluatiestudies zijn gunstig voor het geïntegreerd taal/vakonderwijs; de programma's laten bescheiden positieve resultaten zien.

Als voorbeeld noem ik één van de meest succesvolle programma's, het Word Generation Programma van Catherine Snow en haar groep voor 11- tot 14-jarigen op Amerikaanse middle schools met een hoog percentage tweede taalleerders van het Engels. Een half jaar lang werden elke week vijf woorden met een academische betekenis in de taalles geïntroduceerd en door de taaldocent uitgelegd, en vervolgens geoefend in opdrachten bij wiskunde, natuurwetenschap en social science. Na afloop van het programma werd de woordkennis van leerlingen vastgesteld met een woordenschattoets. Daaruit bleek dat leerlingen in de Word Generation klassen meer vooruit waren gegaan dan

leerlingen in controlescholen met het reguliere curriculum. De leerlingen kenden aan het eind van het programma niet alleen meer woorden, maar behaalden ook hogere scores op toetsen voor algemene academische vaardigheden zoals lezen, schrijven en argumenteren. De onderzoekers maken aannemelijk dat die vooruitgang te maken heeft met het gebruiken en oefenen van de woorden in de vaklessen.

Een belangrijke bevinding van het onderzoek is dat de tweede-taalleerders en taalzwakke leerlingen in de meeste programma's wel vooruitgingen en ook meer vooruitgingen dan de leerlingen in de controlegroepen, maar dat zij niet sneller vooruitgingen dan leerlingen die al een goede taalvaardigheid bezaten.

(2) De praktijk van het geïntegreerd taal/vakonderwijs en de samenwerking tussen taaldocenten en vakdocenten

Hoewel er in de literatuur ook positieve voorbeelden worden gegeven, laten de meeste studies zien dat de samenwerking tussen taal- en vakdocenten moeizaam verloopt. Vakdocenten zijn van mening dat het geven van taalsteun niet tot hun taak behoort en vinden het bieden van taalsteun minder belangrijk dan de taalleerkrachten. Als een vakdocent leerlingen corrigeert is dat meestal omdat ze inhoudelijke fouten maken; een verbetering alleen omdat een leerling een taalfout maakt komt niet veel voor. Ook taalleerkrachten geven in de praktijk beperkt feedback op de uitingen van leerlingen; ze willen actief taalgebruik aanmoedigen en willen hun leerlingen niet frustreren met correcties of uitleg over grammatica of woordbetekenissen. Op scholen waar geen aparte taallessen worden gegeven reageren leerlingen met desinteresse op de taaldocenten en het taalonderwijs. De samenwerking tussen de leerkrachten wordt belemmerd door onduidelijke doelstellingen voor het taalonderwijs in de opleidingen. Er is enig onderzoek naar de training van vakleerkrachten, waarbij zij leren meer taalgericht te werken. Het volgen van cursussen droeg meestal weinig bij aan verandering. Intensieve persoonlijke begeleiding van vakdocenten, onder andere in een project waarin opnamen van klasse-interacties met een coach werden nabesproken, had wel effect.

(3) Geïntegreerd taal/vakonderwijs en het taalonderwijs aan tweede-taalleerders

Uit het onderzoek over taalonderwijs aan tweede-taalleerders blijkt dat zelfstandig grammaticaonderwijs, dat los staat van functionele, betekenisvolle contexten, weinig zinvol is. Taalonderwijs moet betrokken zijn op vakinhoud, en leerlingen de gelegenheid bieden de taal actief te gebruiken. In de literatuur wordt taalonderwijs volgens het principe van "Focus on Form" beschouwd als alternatief voor traditioneel grammaticaonderwijs. Focus on Form wordt omschreven als: "aandacht voor de taalvorm ingebed in een functionele, communicatieve activiteit" (Kuiken, 2009, pag. 180). Focus on Form kan verschillende vormen aannemen. Eén daarvan is de correctieve feedback, waarbij de docent leerlingen corrigeert en zo nodig uitleg geeft naar aanleiding van feitelijke fouten of te verwachten problemen met taalgebruik. Sommigen vinden dat het taalonderwijs vooral gebaseerd moet worden op correctieve feedback. Andere onderzoekers stellen dat deze vorm van feedback

wel nuttig is, maar ook beperkt omdat hij afhankelijk is van moeilijkheden die zich tijdens de les voordoen. Zij maken een onderscheid tussen taaldoelen die kunnen worden gerealiseerd in de vakinhoudelijke lessen, en taalkennis die voorafgaand aan het inhoudelijke onderwijs moet worden overgedragen, omdat leerlingen die kennis nodig hebben om in de vaklessen te participeren. Deze onderzoekers pleiten ervoor dat in taallessen uitleg wordt gegeven en wordt geoefend met de grammaticale kennis die vereist wordt door het vak of de activiteiten in de vaklessen.

(4) De samenhang tussen taal en vakinhoudelijke competenties.

Er zijn enkele theoretische ontwikkelingen van belang voor het geïntegreerd taal/vakonderwijs. Zo wordt met de term 'academische taal' in het recente onderzoek het taalgebruik aangeduid dat kenmerkend is voor het uitwisselen van complexe kennis. Academisch taalgebruik is het type taal dat nodig is voor het beschrijven van complexe verschijnselen, het geven van verklaringen of het voeren van waardendiscussies. Alledaagse taalvaardigheden zijn daarvoor niet voldoende. De theorie over academisch taalgebruik biedt ideeën en concepten waarmee vakspecifieke en vakoverstijgende kenmerken van het taalgebruik in de vakken en beroepen kunnen worden onderzocht. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen verschillende niveaus: van het eerste begin van academisch taalgebruik in de onderbouw van de basisschool (hier wordt wel gesproken over "ontluikende academische taal") tot en met de kenmerken van het wetenschappelijk spreken en schrijven in de verschillende disciplines.

Academisch taalgebruik is bij uitstek de taal van het onderwijs. Het is een belangrijke taak van het onderwijs academische taalvaardigheden over te dragen. De regels van de taal, zoals de grammatica, worden in de linguïstiek niet opgevat als beperkingen, maar als middelen waarvan mensen gebruik maken om sociale doelen te realiseren. Zo is er onderzoek naar de taalmiddelen die gebruikt worden in de wiskundeles of de geschiedenisles. Naarmate kinderen verder komen in het onderwijs worden de taken die ze moeten verrichten steeds meer afhankelijk van het beheersen van abstracte en gespecialiseerde uitdrukingsmiddelen. Daarbij gaat het niet alleen om algemene academische manieren om te redeneren, te schrijven en zich mondeling uit te drukken, maar ook om vakspecifieke terminologie en argumentatie. In deze opvatting is het vanzelfsprekend dat elke les een taalles is, omdat vakinhoudelijke kennisontwikkeling hand in hand gaat met het leren van nieuwe woorden, uitdrukkingen en andere symbolische middelen om die kennis te verwoorden. Recent onderzoek is gericht op de vraag hoe leerlingen geholpen kunnen worden de overgang van informele naar formele en academische manieren van uitdrukken te maken.

In de literatuur wordt regelmatig gesteld dat docenten hun taalgebruik moeten aanpassen aan de taalvaardigheden van hun leerlingen. Maar niet elke vereenvoudiging is verantwoord. Zo blijkt uit onderzoek naar de samenhang in teksten dat teksten niet ongestraft kunnen worden vereenvoudigd. Land (2009) liet zien dat teksten in leerboeken voor het vmbo dikwijls worden vereenvoudigd door structuurbiedende elementen weg te

laten, zoals woorden de een verband tussen beweringen aangeven (“dat gebeurde omdat..”) of het onderscheid tussen hoofdzaken en bijzaken. Zulke vormen van vereenvoudiging leiden er toe dat de betekenis van de tekst verandert en dat de tekst, anders dan bedoeld, juist moeilijker te begrijpen wordt.

(5) De consensus in het onderzoek

Als we de bovenstaande vier punten overzien blijkt dat uit het onderzoek naar de effectiviteit en bruikbaarheid van geïntegreerd taal/vakonderwijs in veel opzichten een consistent beeld naar voren komt. Taalonderzoekers stemmen in hoge mate overeen in hun opvatting dat afzonderlijk en zelfstandig grammaticaonderwijs niet zinvol is (al lopen de meningen uiteen over de manier waarop docenten hun leerlingen het beste kunnen attenderen op kenmerken van de taal zoals grammatica of woordbetekenissen). De studies over de praktijk van het taalgericht vakonderwijs en de samenwerking tussen taal- en vakdocenten zijn eensluidend over de moeilijkheden van de samenwerking en laten maar weinig positieve voorbeelden uit de praktijk van taalgericht vakonderwijs zien. Het belang van de theorieën over academisch taalgebruik wordt algemeen onderstreept. Tenslotte blijkt dat aanpassing en vereenvoudiging van taalgebruik in het onderwijs aan tweede-taalleerders riskant is omdat leerlingen zonder kennis van de bijbehorende taalmiddelen de samenhang in complexe teksten niet kunnen begrijpen.

3. Toespitsing op het beroepsonderwijs

In deze overzichtstudie is, behalve van Nederlands onderzoek, gebruik gemaakt van Engelstalige studies. De context van het beroepsonderwijs in de Angelsaksische landen is onvergelijkbaar met het systeem van beroepsonderwijs in Nederland. Desondanks handelen veel studies uitgevoerd in de VS, Canada, Australië of het Verenigd Koninkrijk over jongeren met kenmerken en ambities die lijken op hun leeftijdgenoten die in Nederland het beroepsonderwijs volgen. Voor de scholen in de Engelstalige studies geldt dat zij, net als het vmbo en mbo in Nederland, voor de opgave staan vakinhoudelijk onderwijs te verbinden met taalonderwijs, en tweede-taalleerders in hun taalontwikkeling te ondersteunen. Ondanks de verschillen in de schoolsystemen zijn de studies over de VS en andere Angelsaksische landen dus toch relevant voor dit overzicht.

Ik behandel drie onderwerpen: (1) de geletterde competenties die nodig zijn voor een succesvolle afronding van de beroepsopleiding, (2) de academische en communicatieve competenties die nodig zijn voor het beroep, en (3) de manier waarop de beroepspraktijk kan worden benut om het curriculum vorm te geven of te verbeteren.

(1) De geletterde competenties in de opleiding

Het eerste onderwerp betreft de geletterde competenties die worden verlangd van iedereen die beroepsonderwijs volgt. Geletterde competenties hebben betrekking op lezen en schrijven, op spreken en luisteren. Die competenties zijn belangrijk in de

beroepsuitoefening, maar zijn ook vereist in de opleiding zoals bij het uitvoeren van opdrachten, het maken van werkstukken en het doen van examens. Onderzoek laat zien hoe complex de geletterde vaardigheden zijn die van leerlingen worden gevraagd. Sommige onderzoekers constateren dat er in het onderwijs impliciete vereisten zijn die als vanzelfsprekend gelden en stilzwijgend bekend worden verondersteld. Doorgaans worden deze vormen van geletterdheid als zodanig niet onderwezen, terwijl het gaat om competenties die speciaal leerlingen uit lagere sociale milieus of met een migratieachtergrond niet altijd bezitten. Het maken van examens, opgaven en schriftelijke producten is ingewikkelder en stelt hogere eisen dan veel docenten beseffen. Het expliciteren van de geletterdheidseisen, en het bespreken van deze eisen met leerlingen, is daarom een belangrijke opgave voor taal- en vakdocenten in het beroepsonderwijs.

(2) Taalgebruik en communicatieve vaardigheden in de beroepsopleiding

De voorbereiding op de beroepsuitoefening betreft enerzijds vaardigheden voor gespecialiseerd academisch taalgebruik, en anderzijds alledaagse communicatievaardigheden. Wat het gespecialiseerd en academisch taalgebruik betreft: leerlingen moeten leren gebruik te maken van vakspecifieke terminologie en argumentatiewijzen waarmee vakkennis wordt verwoord. Zij moeten leren hun beweringen in de omgang met collega's en het publiek te verantwoorden en zo te onderbouwen dat zij voor hun gesprekspartners overtuigend zijn. Tenslotte moeten leerlingen leren schriftelijke en digitale vakteksten te gebruiken en ervaring opdoen met verschillende vormen van presentatie (mondeling, schriftelijk, digitaal).

In de beroepsopleidingen worden ook eisen gesteld aan alledaagse communicatievaardigheden die nodig zijn in de latere beroepsuitoefening. Onderzoek laat zien dat opleidingen in dit opzicht erg verschillen. Het komt niet zelden voor dat studenten vooral worden getraind in theoretische en technische vaardigheden, terwijl het oefenen van niet-technische communicatie wordt verwaarloosd. Het is daarom zaak dat in de opleidingen taaldoelen worden gesteld met betrekking tot de situaties waarin het beroep wordt uitgeoefend.

In de discussie over academische taalcompetenties moet rekening worden gehouden met de tweeledige doelstelling van het beroepsonderwijs: opleiden voor een beroep en opleiden voor de toegang tot een hoger opleidingsniveau. Voor een deel van de studenten is de beroepsopleiding geen eindopleiding; zij ambiëren een vervolgopleiding, in Nederland meestal het hbo. In verschillende studies wordt de spanning tussen deze twee doelen beschreven. Zo vond Van Knippenberg (2010) in haar onderzoek van de mbo-opleiding Helpende Zorg (een basisberoepsopleiding op niveau 2) dat leerlingen hun taalvaardigheid onvoldoende konden ontwikkelen en daardoor weinig kans maakten te slagen voor de verplichte toelatingstoets voor een vervolgopleiding van een hoger niveau.

(3) De beroepspraktijk en het curriculum

De beroepspraktijk vormt een essentiële input voor de opleidingen. Hoe kunnen taalbehoeften in een beroep of werkveld worden geïnventariseerd? Een analyse van de beroepen kan leiden tot inzicht in de taalcompetenties en geletterde vaardigheden die in de werksituatie worden vereist. Zo'n overzicht kan vervolgens gebruikt worden om het curriculum vorm te geven. In de literatuur worden verschillende methoden en werkwijzen voorgesteld.

In het rapport over tweede-taalleerders in beroepen, door Grünhage-Monetti et al (2003) geschreven voor de Raad van Europa, bepleiten de auteurs wat zij noemen een behoeftenanalyse van communicatie, gericht op taalgebruik in de verschillende beroepen en werkvelden. De behoeften zijn, aldus de auteurs, niet alleen van technisch/functionele aard (correct spreken, goed begrijpen van de taal), maar liggen ook op het vlak van de cultuur (de conventies voor communicatie in verschillende situaties) en hebben een sociale dimensie (die te maken heeft met iemands relatie met anderen in een groep).

Een ander voorbeeld biedt de ontwikkeling van de programma's van Werk & Opleiding (W&O) op het ROC in Amsterdam, beschreven door Raaphorst (2007). Daar werd het concept "handelingsituatie" gebruikt (ontwikkeld door het Instituut voor Taalonderzoek en Taalonderwijs Anderstaligen ITTA van de Universiteit van Amsterdam). Een handelingsituatie is een beschrijving van samenhangende werkzaamheden die behoren bij één taak. Met behulp van handelingsituaties kunnen de beroepstechnische, talige en communicatieve handelingen worden benoemd die in de beroepsuitoefening belangrijk zijn en vervolgens worden gebruikt voor de ontwikkeling van het curriculum.

4. Aanbevelingen voor de vormgeving van het geïntegreerd taal/vakonderwijs

De conclusies van deze overzichtstudie maken het mogelijk aanbevelingen te formuleren voor de vormgeving van het geïntegreerd taal/vakonderwijs op het vmbo en mbo:

- (a) Keer niet terug naar het traditionele grammaticaonderwijs, maar bevorder vormen van taalgericht vakonderwijs en vakgericht taalonderwijs.
- (b) Maak de samenwerking tussen docenten Nederlands en vakdocenten mogelijk zodat het taalonderwijs niet los staat van de beroepsopleiding.
- (c) Laat het taalonderwijs niet opgaan in het vakonderwijs, maar zorg ervoor dat het taalonderwijs een eigen plaats en identiteit in de opleidingen heeft.
- (d) Zorg er voor dat het taalonderwijs niet ondergeschikt is aan het vakinhoudelijke onderwijs. Geef de taaldocenten de eerste verantwoordelijkheid voor het formuleren van taaldoelen.
- (e) Vakdocenten moeten bewust gemaakt worden van hun bijdrage aan de taalontwikkeling van hun leerlingen. Vakdocenten zouden in hun opleiding kennis moeten verwerven over taal en taalontwikkeling.

- (f) Bij het stellen van taaldoelen moeten docenten niet alleen rekening houden met de eisen van het beroep, maar ook rekening houden met studenten die willen doorstromen naar een hoger niveau van opleiding.

Het vak Nederlands heeft in de laatste jaren weer een formele positie in het beroepsonderwijs gekregen. Dat is een verbetering vergeleken met de situatie van enkele jaren geleden. Maar de versteviging van het vak Nederlands leidt niet automatisch tot verbetering van de onderwijspraktijk. Vernieuwingen in het onderwijs verlopen traag. Verandering kan bovendien alleen succesvol zijn als die gedragen wordt door kennis en motivatie van leerkrachten en wordt ondersteund door een duidelijk taalbeleid van de opleiding.

Veel auteurs relativeren tegenwoordig het belang van het curriculum of van programma's. Zij stellen dat het succes van programma's afhankelijk is van de kwaliteit van leerkrachten: hun interactieve en vakmatige competenties geven uiteindelijk de doorslag. Leerkrachten moeten over voldoende kennis beschikken om de taalaspecten van hun vak in de les te kunnen bespreken en sensitief te reageren op taalzwakke leerlingen en tweedetaalleerders. Een belangrijke voorwaarde voor een succesvolle ontwikkeling van geïntegreerd taal/vakonderwijs is daarom het opnemen van taal als onderwerp in de opleiding voor vakleerkrachten. Als elke vakles ook een taalles is, moeten docenten over enige kennis beschikken van de taalaspecten van hun vak en erop voorbereid zijn dat zij leerlingen in hun taalontwikkeling moeten ondersteunen.

In het onderzoek voor deze overzichtstudie werden slechts een tiental grootschalige evaluatiestudies gevonden. De spaarzame opbrengst is begrijpelijk gezien de enorme krachtsinspanning, in allerlei opzichten, die zulk onderzoek vergt. Degenen die betrokken zijn bij de onderwijsvernieuwing, in de eerste plaats de taal- en vakdocenten, zouden niet moeten wachten op de resultaten van grootschalig onderzoek. Bij het vormgeven van geïntegreerd taal/vakonderwijs op de scholen bepleit ik kleinschalig werken. Teams van taal- en vakdocenten zouden kunnen experimenteren met verschillende manieren van samenwerken en verschillende vormen van geïntegreerd taal/vakonderwijs. Daarbij zouden lokale kleinschalige effectstudies kunnen worden uitgevoerd. Docenten zouden taaldoelen en vakinhoudelijke doelen kunnen formuleren, middelen kiezen om die doelen te bereiken en verwachte uitkomsten specificeren. Docenten zouden zelf kunnen zorgen voor evaluaties door na verloop van tijd te kijken of de taaldoelen en vakinhoudelijke doelen behaald zijn. Op grond van zulke evaluaties kunnen de doelen zo nodig worden bijgesteld en veranderingen in de programma's worden aangebracht.